

Veranderen van kerk

Gertjan Oosterhuis

VERANDEREN VAN KERK

*Hoe gereformeerd en evangelisch
elkaar kunnen versterken*

Buijten & Schipperheijn *Motief*

ISBN 978-94-6369-202-1

© 2022 Buijten & Schipperheijn *Motief*
Amsterdam

Behoudens uitzonderingen krachtens de Auteurswet van 1912 mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor het maken van kopieën uit deze uitgave, ook voor zover toegestaan door de Auteurswet, zijn vergoedingen verschuldigd. Voor betaling van vergoedingen en voor toestemming voor het overnemen van gedeelten in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken wende men zich tot de uitgever.

Omslagontwerp: Aperta, Jan Johan ter Poorten
Vormgeving binnenwerk: Andries Mol

Inhoud

I. Inleiding	6
Deel A Luisteren naar elkaars verhalen	13
2. Neem nu mijn geval	14
3. Een terugkerend patroon	28
4. Uitstroom in cijfers	44
5. Waarom weg?	60
6. Hoe ontvangen?	75
7. Terugkijken	86
8. Verhalen van achterblijvers	98
Deel B Elkaar versterken	113
9. Theologische leerpunten	116
10. Liturgische leerpunten	130
11. Sociale leerpunten	138
12. Missionaire leerpunten	144
13. Perspectief	151

1. Inleiding

‘Binnen in mij groeide er een verlangen naar een beter leren kennen van Jezus Christus. Door de jaren heen van persoonlijk gebed en Bijbellezen en gesprekken, kreeg ik steeds meer moeite met een aantal leerstellingen in de gereformeerde kerken, waaronder kinderdoop en de vervangingstheorie. In onze huidige gemeente heb ik de ruimte gekregen om te groeien in een persoonlijke relatie met Jezus Christus en heb ik de kracht van het geloof in mijn dagelijks leven mogen ervaren. Groeien in je geestelijke gaven in samenwerking met de Heilige Geest. Gods stem leren verstaan en dagelijks met Hem wandelen. Dit zijn zaken waar in mijn tijd in de gereformeerde kerken weinig aandacht aan werd besteed en wat ik heb gemist. In de gereformeerde kerken was het meer Woord en minder Geest. In onze huidige gemeente is het meer Woord en Geest.’

(Vrouw, 54, overgestapt in 2012)

Veel mensen hebben in de afgelopen jaren de overstap gemaakt van een gereformeerde naar een evangelische kerk. Ze lieten daarbij de kerkelijke gemeenschap achter zich waarin zij, vaak met hun familie, waren opgegroeid en sloten zich aan bij een nieuwe groep gelovigen.

Wat bracht hen ertoe om die overstap te maken? En hebben ze ermee bereikt wat hun voor ogen stond? Hoe was het voor hen, om de stap te zetten?

Hoe was het voor de achterblijvers? Wat deed het met hen dat ze een deel van hun gemeenteleden kwijtraakten? En, niet te vergeten, wat maakte dat zij bleven? Waren ze gewoon tevreden over de gemeente waarvan ze lid waren? Of hadden ze wellicht dezelfde overwegingen als de vertrekkers, maar bleven ze toch, uit loyaliteit?

Maar ook voor de gemeente heeft zo'n overstap gevolgen.

Welk effect had het op een gemeente, dat er mensen vertrokken naar evangelische gemeenten? Veroorzaakte het onrust, of keerde door het vertrek juist een zekere rust terug? Leed de gemeente een geestelijk verlies doordat uitgerekend deze groep mensen vertrok? Zette het vertrek iets in beweging bij de achterblijvers?

Hoe was het voor hen die leidinggaven aan de gemeente? Hoe zijn ze omgegaan met de klachten of verlangens van de vertrekkers, voordat het tot een breuk kwam? En hoe met de mensen zelf? Vermanend, appellerend of berustend? Hoe hielden ze de achterblijvers gemotiveerd?

En ten slotte kun je vragen stellen op het niveau van de Nederlandse christelijke gemeenschap als geheel. Een relativerende opmerking zou kunnen zijn dat de vertrekkers in elk geval nog bij een kerk bleven. In een land dat in vlot tempo seculariseert, is dat al heel wat. Maar welke effecten heeft het overstappen van gereformeerden naar evangelische kerken voor de draagkracht van al die gemeenten die hun veelal actieve leden, vaak samen met hun kinderen, zagen vertrekken? Hoe is het voor de leiders van evangelische kerken wanneer ze een belangrijk deel van hun aanwas zien komen uit andere kerken? Het is heel voorstelbaar dat de opkomst van een aantal snelgroeiende evangelische kerken per saldo ten koste gaat van de levensvatbaarheid van de omliggende kerken. Laat je dat dan gewoon gebeuren? Is het denkbaar dat de gereformeerde en de evangelische traditie elkaar niet langer zien en behandelen als concurrenten, maar als bondgenoten die elkaar zouden kunnen versterken? Wat kunnen ze leren van elkaar en wat kunnen de verhalen van overstappers daaraan bijdragen?

Dit boek gaat over bovenstaande vragen.

Ikzelf ben al mijn hele leven lid van een van de gereformeerde kerken (de GKv). Eerst was ik gewoon lid, later ook lid van de kerkenraad en nog later werd ik predikant. Voordat ik theoloog werd, was ik werkzaam als gedragswetenschapper en organisatieadviseur. In die hoedanigheid heb ik af en toe een bijdrage geleverd aan het vinden van een oplossing voor de vraagstukken waarmee kerkenraden te maken kregen. En dat viel nog niet mee. Het is opvallend hoe weinig kerken gebruikmaken van

gedragwetenschappelijke kennis en onderzoek. Met het veelgebruikte argument 'dat de kerk geen organisatie is' worden soms de meest basale sociaalpsychologische wetmatigheden genegeerd, met alle onnodige ellende van dien.

Ik heb in meerdere gemeenten waarbij ik betrokken was (als lid, als adviseur of als predikant) meegemaakt, dat een deel van de leden vertrok naar evangelische kerken. Soms was de uittocht nog gaande, soms had hij al plaatsgevonden voor mijn komst. In alle gevallen was ik een van de achterblijvers. Dat ik lid was en ben van de GKv is in dit boek te merken; een deel van de verhalen heeft specifiek betrekking op het verhaal van die kerk. Maar in het boek komen ook de verhalen vanuit de andere gereformeerde kerken (bijvoorbeeld de PKN en de CGK) volop aan bod. En daaruit zal blijken dat ze onderling sterk vergelijkbaar zijn.

Vanuit de positie van achterblijver heb ik alvast een voorlopig antwoord op een paar van de bovenstaande vragen. Ik heb met pijn in het hart moeten aanzien dat het vertrek van meelevende leden naar evangelische kerken inderdaad een enorm verlies heeft betekend voor de achterblijvers. Persoonlijke relaties kwamen erdoor tot een einde en gemeenten raakten erdoor in verwarring. Kerkenraden wisten er niet goed raad mee en maakten door hun optreden de zaak soms alleen maar erger, ook voor de achterblijvers. Het meest pijnlijk was het om uitgerekend die mensen te verliezen met wie je je geestelijk sterk verwant voelde. En in veel gevallen zette het vertrek van leden naar evangelische kerken inderdaad een beweging in gang. Na verloop van tijd werden in veel gemeenten van gereformeerde kerken een aantal liturgische of theologische vernieuwingen doorgevoerd waar de vertrekkers nadrukkelijk voor hadden gepleit.

En dus bleef een knagende vraag: was hun overstap echt onvermijdelijk, of had het ook anders gekund? Hadden we ook in gezamenlijkheid een geestelijk groeiproces kunnen doormaken, waarbij er ruimte was gezocht voor de spirituele verlangens die de vertrekkers in hun gereformeerde kerken niet vervuld zagen?

Over deze vraag ben ik systematisch gaan nadenken tijdens mijn masterstudie Christelijke Spiritualiteit. Deze studie, georganiseerd door de

TU Kampen, samen met New Wine en Contemplatio, besteedt aandacht aan de lange traditie van de christelijke spiritualiteit. Daarbij worden de verschillen tussen diverse hedendaagse christelijke kerken gerelativeerd. Datgene wat gereformeerde of evangelische kerken beschouwen als hun eigenheid of zelfs als hun onopgeefbare identiteit, blijkt soms veel meer gemeen te hebben met de traditie van andere kerken dan ze zich bewust zijn. En zelfs van tradities die op wat grotere afstand staan, zou je veel kunnen leren.

De vraag of iets *gereformeerd* dan wel *evangelisch* is, blijkt daarbij nauwelijks interessant en ook niet erg bruikbaar. Veel interessanter is de vraag wat allerhande christenen kunnen leren van hun *gezamenlijke* traditie. En hoe ze daardoor hun relatie met God en met elkaar sterker en mooier kunnen maken. In de huidige setting, waarbij steeds minder christenen verdeeld raken over steeds meer kerken en gemeenten, is die vraag van wezenlijk belang voor het voortbestaan van een vitale christelijke kerk in Nederland.

Tijdens mijn studie Christelijke Spiritualiteit heb ik onderzoek gedaan naar mensen die overstapten van gereformeerde naar evangelische kerken, en daarover heb ik een afstudeerscriptie geschreven¹. Die studie vormt het startpunt voor dit boek en een deel van de onderzoeksresultaten is erin verwerkt. Voor de opzet en uitwerking van het onderzoek heb ik gebruikgemaakt van de empirische onderzoeksmethoden waarin ik destijds als socioloog ben geschoold. Want inmiddels was daarvoor (althans aan de TU) ruimte en belangstelling.

In dit boek wil ik verder doordenken over de resultaten en hun betekenis voor kerkleden en kerkleiders. En ook daarbij zal ik regelmatig terugvallen op mijn kennis en ervaring als gedragswetenschapper. Ik denk namelijk dat dit gedachtegoed op het kerkelijk erf nog steeds te weinig wordt benut.

Het boek bestaat uit twee delen. Deel A bevat de verhalen van diverse overstappers en achterblijvers. Ze zijn afkomstig uit het bovengenoemde onderzoek, en voorzien van mijn eigen reflecties. Deel B gaat in op de

¹ G. Oosterhuis, *Met pijn in het hart*, masterscriptie, TU Kampen, 2021.

ondertitel van dit boek: hoe kunnen gereformeerd en evangelisch elkaar versterken?

Deel A: Luisteren naar elkaars verhalen

In hoofdstuk 2 begin ik met mijn eigen ervaringen. Zoals gezegd was ik een van de mensen die in de gereformeerde kerk achterbleef (in de GKv in mijn geval) en die zich spijtig afvroeg of het echt niet anders gekund had. Die vraag werd des te relevanter toen ik door mijn werk kennismaakte met veel evangelische christenen en intensief met hen ging samenwerken.

In hoofdstuk 3 probeer ik wat orde aan te brengen in de redenen waarom mensen weggingen of juist bleven. Vanuit mijn persoonlijke ervaringen, aangevuld met de ervaringen en het onderzoek van anderen. Mijn eigen ervaringen blijven beperkt tot de GKv, maar in dit hoofdstuk komt ook de hervormde kerk in beeld. Veel is herkenbaar, maar er zijn ook nuances verschillen.

Hoofdstuk 4 brengt de *omvang* van het verschijnsel in beeld. Hoeveel mensen zijn er overgestapt en wanneer voltrok die uittocht zich? Is het een recent verschijnsel of kwam het vroeger ook al voor? Is de uittocht inmiddels voorbij of is hij nog in volle gang? Voor dit hoofdstuk wordt gebruikgemaakt van de gegevens uit kerkelijke ledenadministraties.

In hoofdstuk 5 leg ik uit hoe ik mijn eigen onderzoek naar vertrekmotieven heb opgezet en wie eraan hebben meegedaan. Tevens vat ik samen welke vertrekmotieven ik heb gevonden en hoe zwaar die meewogen voor de vertrekkers. Speelden bijvoorbeeld nieuwe theologische inzichten een rol of ging het hoofdzakelijk om de manier van vieren? Was er de invloed van vrienden of ging men weg omwille van de kinderen? Daarnaast heb ik onderzocht of de vertrekmotieven in de loop van de tijd zijn veranderd. Bijvoorbeeld of men tegenwoordig hoofdzakelijk vertrekt omdat de vieringen in een evangelische kerk zo aanspreken, terwijl het vroeger meer ging om theologische verschillen, zoals over de geloofsdoop of de visie op de Heilige Geest.

In hoofdstuk 6 wordt het bovenstaande verder ingevuld door de verhalen van de vertrekkers nader te bekijken. Nadat men (om welke reden dan ook) een overstap heeft gemaakt, volgt er een periode waarin men deel gaat uitmaken van de nieuwe gemeente. Hoe verliep die overstap? Voelde men zich al snel thuis, of heeft dat langer geduurd? Wat hielp hierbij en wat juist niet?

Hoofdstuk 7 gaat over de vraag hoe overstappers, na verloop van tijd, terugkijken. Is men nog steeds gelukkig met de overstap of heeft men inmiddels in de nieuwe gemeente ook negatieve ervaringen opgedaan? Zijn er dingen die men vanuit de vroegere gemeente mist?

In hoofdstuk 8 bespreek ik de ervaringen van achterblijvers. Bijvoorbeeld: Hoe heeft men het vertrek van de overstappers ervaren? En wat maakte dat men bleef? Was het heel vanzelfsprekend om te blijven of was het een bewuste en moeilijke afweging? Was het wellicht een daad vanuit loyaliteit aan de gemeente, waarbij geestelijke verliezen werden geïncasseerd?

Deel B: Elkaar versterken

In dit deel ga ik na welke lessen er voor kerkleden en kerkleiders zijn te leren uit de bovenstaande hoofdstukken. Hoe ga je op een goede manier om met spirituele verlangens wanneer die afwijken van datgene wat je eigen gemeente te bieden heeft? En hoe ga je als kerkleider om met die vragen? Hoe geef je leiding aan een gemeente waarin dit speelt? In de hoofdstukken 9 tot en met 12 wordt dit uitgewerkt, aan de hand van de gevonden vertrekmotieven.

In hoofdstuk 13 ten slotte wordt een toekomstperspectief geschetst. Daarbij wordt gepleit voor een herwaardering van de loyaliteit aan de eigen, lokale gemeente. Veel gereformeerden zijn opgegroeid met een vanzelfsprekende loyaliteit aan hun eigen kerkverband. Daarvan is op dit moment nauwelijks meer sprake. Men zoekt eerder een kerk of gemeente die aansluit bij de persoonlijke (spirituele) voorkeur. Men is lyaal aan zichzelf of de belangen van het eigen gezin, en de loyaliteit aan een lokale gemeente is daaraan ondergeschikt.

Een herwaardering van die loyaliteit zou betekenen dat mensen het normaal vinden om trouw te blijven aan hun eigen gemeente, ook al hebben ze andere spirituele behoeften en verlangens dan voorheen. En omgekeerd, ze verlangt van lokale gemeenten dat ze investeren in hun spirituele diversiteit. Een hernieuwde kennismaking met de lange en gezamenlijke spirituele traditie van de christelijke kerk kan helpen om de hedendaagse verschillen tussen gelovigen te relativeren.

DEEL A

**Luisteren naar
elkaars verhalen**

2. Neem nu mijn geval

In 2006 ben ik als ouderling op bezoek bij een gezin dat het bijzonder moeilijk vindt om nog lid te blijven van de GKv. Ze leggen me uit dat er in onze kerk veel te veel nadruk ligt op wetten, regels en gewoonten. Terwijl de kerkenraad niet verder komt dan ‘kerkje spelen’ ervaren zij een grote geestelijke nood en ook honger. Uiteraard vinden ze manieren om met die behoeften om te gaan, maar het voelt allemaal heel dubbel. ‘Waarom moeten we de meest basale dingen van het evangelie allemaal horen op een New Wineconferentie, en waarom gaat het daarover niet gewoon in onze kerk?’

In dit hoofdstuk wil ik graag op een *auto-etnografische* manier terugkijken op een deel van mijn leven. Het gaat me dan om die periode waarin ik verrassend veel broers en zusters uit de GKv de overstap zag maken naar een evangelische gemeente. Hun vertrek heeft me overrompeld en verdriet gedaan. Overrompeld, doordat ik het niet zag aankomen. Verdriet omdat het betekende dat ik afscheid moest nemen van mensen met wie ik vaak een diepe geloofsband voelde, en die bovendien binnen de gemeente een actieve rol hadden. Bijvoorbeeld als kringleider, kerkenraadslid, jeugdwerker of muzikant.

Een dergelijke terugblik kan ook gewoon een *autobiografisch* karakter hebben. Dat zou inhouden dat ik mijn persoonlijke herinneringen en gevoelens reproduceer. Maar ik kies voor *auto-etnografie*² en dat betekent dat

2 ‘Autoethnography benefits greatly from the thought that self is an extension of a community rather than that it is an independent, self-sufficient being, because the possibility of cultural self-analysis rests on an understanding that self is part of a cultural community.’ Chang, Heewon. *Autoethnography as Method (Developing Qualitative Inquiry)* (p. 26). Taylor and Francis. Kindle Edition.

ik me bij mijn terugblik realiseer dat ik deel uitmaakte van een subsamenleving die bepaalde normen, waarden en verwachtingen deelde.³ En dat ik niet de enige ben geweest die het vertrek van kerkleden naar evangelische gemeenten op deze manier heeft ervaren. Het was een collectief probleem dat vergelijkbare gevoelens en reacties opriep bij de leden van deze gemeenschap. Bij hen die achterbleven, maar ook bij hen die de GKv verlieten.

Ik wil in dit hoofdstuk eerst iets zeggen over het ontstaan van de GKv-cultuur en hoe het was om in die cultuur op te groeien. In die cultuur zijn loyaliteit en zelfverzekerdheid belangrijke waarden. En in zo'n cultuur ligt het dus helemaal niet voor de hand om de kerk waarin je bent opgegroeid te verlaten.

Daarna beschrijf ik de periode waarin de 'uittocht' naar evangelische kerken zich begon af te tekenen. Ik probeer te verklaren welke culturele veranderingen zich voordeden en hoe de spirituele verlangens van een deel van de vrijgemaakten niet langer aansloten bij het geestelijk klimaat in de GKv.

Opgroeien in de GKv

Ik ben geboren in 1959, en gedoopt in de GKv van Dokkum. Dat was toen nog een heel kleine gemeente, met in elk geval één typisch vrijgemaakt kenmerk, namelijk dat zij hoofdzakelijk 'importleden' had. De echte Dokkumers waren gewoon gereformeerd gebleven. De GKv groeide vooral door binnenkomende gezinnen, waarvan de vaders 'ambtelijke' functies vervulden. Er waren nauwelijks boeren of middenstanders, en weinig grootouders. Ik benadruk dit laatste om aan te geven dat de leden van de GKv sterk op elkaar waren aangewezen, en weinig wortels hadden in de lokale samenleving.

Mijn ouders waren met een gezin van zes kinderen in 1955 vanuit Indonesië gerepatriëerd, en kregen er in Dokkum nog vier kinderen bij. En zo waren er nog een stuk of vijf grote gezinnen. Die vormden de kern van de kleine gemeente, de kinderen speelden met elkaar en toen ze opgroeiden ontstonden er onderling ook relaties en huwelijken.

3 Hoewel mijn eigen verhaal uiteraard hoofdzakelijk over de GKv gaat, is me inmiddels duidelijk geworden dat ook leden van andere gereformeerde kerkgenootschappen sterk vergelijkbare ervaringen hebben.

De GKv was ontstaan uit een kerkelijk conflict in 1944 en pas veel later heb ik me gerealiseerd dat ik eigenlijk nog maar vrij kort na dat conflict geboren ben. Als je eenmaal de vijftig bent gepasseerd, krijg je een heel ander besef van tijd. Dingen die je 'onlangs' gekocht hebt, blijf je al zes jaar in huis te hebben, oftewel een complete schoolloopbaan.

En je beseft dat je complete 'jeugd' in Dokkum zich heeft afgespeeld in amper tien jaar tijd.

Daarin zaten al die schaatstochten, voetbalwedstrijden, vriendschappen, vakanties enzovoort. Voor dit onderzoek is van belang dat zich in die korte periode ook een kerkelijk conflict had afgespeeld (de buiten-verband-kwestie) waar ik nog net te klein voor was. Er werd uiteraard heftig gesproken over de 'open brief' terwijl ik in de hoek van de kamer met lego speelde, maar ik hoefde er nog niets mee.

Wel werd ik – en dat was vast geen toeval – rond die tijd naar een vrijgemaakte lagere school gestuurd. Die was in Dokkum in oprichting, en om de bittere noodzaak van die school aan te tonen stuurde een groep vrijgemaakte ouders hun kinderen alvast een jaar naar de gereformeerde lagere school in Kootstertille. Een busreis van 45 minuten waarbij we ook kinderen uit de Friese Wouden oppikten.

En daarmee was mijn lot bezegeld. Het luidde het afscheid in van de vriendjes die ik kende van de Christelijk Nationale School en die in Dokkum nog boven de winkel van hun vader woonden. Na een jaar Kootstertille en twee jaar gereformeerd onderwijs in Dokkum, wachtten zeven jaar Gereformeerd Lyceum Groningen en daarna de Gereformeerde Sociale Academie in Zwolle. En daar kwam ik voor een deel klasgenoten tegen die precies hetzelfde hadden meegemaakt als ik, namelijk opgroeien als een soort vreemdeling in je eigen stad, hoofdzakelijk gericht op een kleine vrijgemaakte gemeenschap. Maar er waren ook heel andere vrijgemaakten, ontdekte ik. Ook zij waren geïsoleerd van hun niet-vrijgemaakte omgeving, maar ze kwamen uit veel grotere gemeenten. Dat gold voor grote plaatsen als Groningen of Amersfoort, maar ook voor kleinere plaatsen als Bedum, Hardenberg of Spakenburg.

In de periode dat ik opgroeide, herstelde de GKv zich van de scheuring uit 1968-1969. Dit kerkelijk conflict had veel mensen er weer eens bij bepaald

dat je heel alert moet zijn op een zuivere leer en een zuiver kerkbesef. Daar waar verschillen eigenlijk maar klein zijn en toch enorme offers vragen, bestaat de neiging om ze steeds te benadrukken en uit te vergroten. Voor relatieve buitenstaanders waren de verschillen tussen al die gereformeerde varianten niet te begrijpen, maar wij waren erin geoefend om in te zoomen op verschillen in bijvoorbeeld visie op Schriftgezag, trouw aan de belijdenis, zuiver kerkbesef, enzovoort. In die manier van denken gingen veel kerkelijke bladen de vrijgemaakten voor. Het collectieve effect was dat we weinig spraken *met* en veel *over* andere gelovigen. We raakten steeds meer op onszelf gericht en steeds sterker overtuigd van ons eigen gelijk.

Een eigen zuil

Ondertussen werden veel energie en geld besteed aan het opbouwen van de GKv-zuil, die in alles leek op de protestants-gereformeerde zuil waarvan men na 1944 afscheid had genomen. Want evenals de GKN werden ook de NCRV, het CNV en de ARP gewantrouwd, en vervangen door 'eigen' organisaties.⁴ Samen met het al genoemde gereformeerd onderwijs, dat op den duur reikte van de kleuterklas tot het hoger onderwijs, leidde dit tot een leefwereld waarin je veilig en vrijgemaakt je leven kon leiden. Sociologisch is daarbij interessant dat deze organisaties goed waren voor een enorme hoeveelheid *banen* waarvoor alleen vrijgemaakten in aanmerking kwamen. Zo leidde het oprichten van een gereformeerde basisschool doorgaans tot een opleving van de gemeente. De gemeente werd door zo'n basisschool niet alleen een aantrekkelijker plek voor jonge gezinnen. Er vestigde zich ook onderwijzend personeel, dat een bijdrage ging leveren aan het jeugdwerk of aan de kerkenraad. Maar al die scholen en andere eigen organisaties moesten ook bestuurd worden. De GKv-zuil werd zodoende een weliswaar veeleisende maar ook buitengewoon leerzame netwerkorganisatie, waar je leerde discussiëren, plannen maken en uitvoeren, besturen en beheren. Gaandeweg ontstond er bin-

4 Een beknopt overzicht, waarin een dankbare toon doorklinkt voor alle nieuwe verworvenheden, kan men vinden in P. Jongeling, J.P. de Vries en prof. dr. J. Douma, *Het vuur blijft branden, Geschiedenis van de gereformeerde kerken (vrijgemaakt) in Nederland 1944-1979*, Kampen, Kok, 1979.

nen de GKv een hoogopgeleide middenklasse van onderwijzers, (hoog) leraren, journalisten, bestuurders en staffunctionarissen. Deze ‘beroeps-vrijgemaakten’ kwamen gedurende hun werkzame leven eigenlijk alleen andere vrijgemaakten tegen, en waren beeldbepalend voor de cultuur van de GKv. Deze cultuur bereikte rond 1990 zijn hoogtepunt. Na 2000 vond een geleidelijke ontzuiling plaats.⁵

Hoe is deze GKv-cultuur te typeren? In elk geval was zij erg intern gericht. Men trok op met elkaar en was hoofdzakelijk bezig met de vraagstukken van de eigen gemeenschap.

Bovendien zat diep in de cultuur dat de buitenwereld niet goed te vertrouwen was. Maar men voelde zich wel opvallend veilig bij elkaar. Typerend hiervoor zijn de vele discussies die werden gevoerd over ‘kerkgebonden lidmaatschap’. Er bestonden talloze verenigingen (van lokale zangkoortjes tot landelijke maatschappelijke organisaties) die in hun statuten hadden opgenomen dat de leden belijgend lid moesten zijn van de GKv. En veelal was de ‘grondslag’ van deze verenigingen ‘de Bijbel en de drie formulieren van eenheid’. Zo werden kerkelijke documenten die met een compleet ander doel geschreven waren, ingezet als wapen tegen ‘verwatering’. En zo werden mensen vertrouwd puur omdat ze lid waren van dezelfde kerk, en gewantrouwd wanneer ze dat niet waren. Dit kreeg op den duur een zichzelf versterkend effect. Als het kerklidmaatschap van zoveel betekenis was, dan moest het ook wel ergens voor staan natuurlijk. Dan moest je ervan kunnen uitgaan dat leden van de GKv allemaal hetzelfde dachten over dezelfde dingen.

Dat brengt met zich mee dat de GKv-cultuur inderdaad erg gericht was op het standaardiseren van opinies. De vraag was niet: ‘Wat vind ik hiervan?’ maar ‘Wat vinden wij hiervan?’. De opinies werden gemaakt aan de Theologische Hogeschool in Kampen, en/of door het *Nederlands Dagblad*, dat in vrijwel alle gezinnen werd gelezen en zelfs door studenten die op kamers woonden.

De optelsom van interne gerichtheid en het op elkaar aangewezen zijn, bracht mee dat de cultuur erg inzette op loyaliteit. Vrijgemaakt zijn

5 Zie bijv. G. Dekker, *De doorgaande revolutie. De ontwikkeling van de Gereformeerde Kerken in perspectief*. Amersfoort, Vuurbaak, 2013.

was een way of life die je veel kostte maar ook veel opleverde. Persoonlijk heb ik ongelofelijk veel te danken aan deze gemeenschap met zijn vele kerkgebonden organisaties. Nog afgezien van de talloze vrienden en bekenden, die ik in allerlei gereformeerde scholen en organisaties heb ontmoet (en die ik voortdurend opnieuw tegenkom), ben ik ook zelf acht jaar directeur geweest van een grote gereformeerde scholengemeenschap, waardoor ik een van de best betaalde beroepsvrijgemaakten was geworden.

Voor het onderwerp van dit boek is het relevant hoe deze cultuur omgaat met verandering. En dan mag worden opgemerkt dat de flexibiliteit opvallend groot is voor een cultuur die zich op papier handhaafde door te verwijzen naar eeuwenoude belijdenisgeschriften. Ik denk dat hiervoor twee oorzaken zijn aan te wijzen. De GKv was van meet af aan een *keuzekerk*. Voor de meeste gereformeerden in de jaren veertig gold: als je niets doet, blijf je gewoon gereformeerd. Meegaan met de vrijmaking was een bewuste stap. Dat geeft een selectie van mensen die het kennelijk de moeite waard vinden om zo'n ingrijpende stap te zetten en dus in beweging te komen.

Het impliceerde ook (in het leeuwendeel van de gevallen) dat je als kerkelijke gemeente opnieuw moest beginnen, met alleen de mensen en de idealen. Veel vrijgemaakte gemeenten hebben zodoende hun start gemaakt in gehuurde gebouwtjes en naderhand geld verzameld voor nieuwbouw. Iets vergelijkbaars gold bij de scholen. Al met al is er dus een generatie vrijgemaakten opgegroeid die niet was versmolten met (eeuwen)oude gebouwen. De kans was veel groter dat je 's zondags in een betrekkelijk functioneel gebouw naar de preek zat te luisteren, en na verloop van tijd verhuisde naar een nog strakker gebouw.

De generatie vrijgemaakten die de zuil heeft opgebouwd, leefde ook in de bredere cultuur van de maakbare samenleving. Uiteraard waren ze beducht voor het politiek gedachtegoed van de PvdA en 'Nieuw Links', toch waren ze vertrouwd met de achterliggende gedachte dat je in plaats van de bestaande instituties nieuwe kon realiseren, in eigen beheer.

Dat was bijvoorbeeld te merken aan de liturgie. Nieuwe vertalingen en berijmingen werden (na een proces van collectieve toetsing) doorgaans overgenomen. En als het nodig was werden nieuwe liedbundels,

liturgische formulieren enz. geschreven. Voor en door de eigen kring uiteraard, maar toch. Ik denk dat het een kracht van de GKv is, dat daarbij niet de vorm maar de inhoud doorslaggevend was. Zodoende heeft de GKv ondanks alle gerichtheid naar binnen, wel de vaardigheid gehad om zich aan de verwachtingen van de eigen tijd aan te passen.

Toch zat er ook een heel duidelijke grens aan de flexibiliteit, vanwege het sterk collectieve en naar binnen gerichte karakter van de cultuur. Daardoor had de GKv niet direct een antwoord op de individualisering en internationalisering⁶ die bepalend waren voor de cultuur van de jaren na 1990.⁷ Het was juist in die beide tendensen dat de invloed van evangelische spiritualiteit zich meer en meer deed gelden.

De uittocht

Met het vertrek van mensen vanuit de GKv naar evangelische groeperingen kreeg ik voor het eerst te maken toen ik in Zeewolde woonde. We waren (als gezin met vier opgroeiende kinderen) in 1998 naar deze jonge en snelgroeiende gemeente verhuisd vanwege mijn werk. Daarvoor woonden we ruim tien jaar in Den Helder. Het verschil tussen beide gemeenten was groot. Waar de veranderingsgezindheid in Den Helder klein was, had Zeewolde alle trekken van een pioniersgemeente. Van alles moest nog worden uitgevonden, en in de kerkenraad zaten hoofdzakelijk dertigers die voor het eerst van hun leven ambtsdrager waren.

Groot was dan ook mijn verbazing toen ik in Zeewolde al vrij spoedig geluiden opving van mensen die ontevreden waren over de gang van zaken. Die ontevredenheid betrof bijvoorbeeld de liturgie en de rol van de kerkenraad. Welke verlangens leefden er zoal?

6 In dit verband kan gewezen worden op de rol die buitenlandredacteur A. Kamsteeg van het *Nederlands Dagblad* vervuld heeft. Als een van de eersten liet hij zijn vrijgemaakte lezers kennismaken met de publicaties van Bijbelgetrouwe theologen uit de Verenigde Staten. Er ging letterlijk een wereld open.

7 Het is bijvoorbeeld zeer verhelderend om kennis te nemen van D. Deddens en M. te Velde (red.), *Vrijmaking – Wederkeer. Vijftig jaar Vrijmaking in beeld gebracht*, Barneveld, De Vuurbaak, 1994. In dit boek wijst vrijwel niets op een grote verandering in het kerkelijk klimaat die aanstaande was.

- ruimte voor andere liederen dan de psalmen en gezangen;
- een dominee die niet gewoon op de preekstoel blijft staan;
- meer variatie in de muzikale begeleiding van de dienst en de gemeente-zang;
- meer ruimte voor het werk van de Geest en de bijzondere gaven;
- getuigenissen in de kerk;
- een begrijpelijke en praktische preek;
- kringgebeden in de huiskringen;
- in de preek moest veel meer de genade van God centraal staan;
- stoppen met het lezen van de tien geboden aan het begin van elke dienst;
- de kerkenraad moest meer 'geestelijk leidinggeven' en geen 'kerkje spelen'.

Wanneer je er met mensen wat langer over sprak, dan bleek vaak dat ze dit soort verlangens ontleenden aan het lezen van christelijke lectuur uit de evangelische beweging en/of hun bezoek aan interkerkelijke conferenties (bijvoorbeeld Opwekking en New Wine). Daar proefden ze het volle evangelie van bevrijding van zonde, en ook de daadwerkelijke kracht van Gods Geest in heling, genezing en andere bijzondere gaven. Ze ontmoetten er gelijkgestemde gelovigen die zichtbaar en hoorbaar blij waren met hun verlossing. En het contrast met de reguliere gang van zaken in de GKv was vervolgens groot. Daar belandden ze weer in het deprimerende zaagtandpatroon van zonde, schuldbelijdenis en genade, dat zich week in, week uit herhaalde, als een soort vicieuze cirkel. Ze hoorden preken aan die hoofdzakelijk bedoeld waren om de Bijbel of de geloofsleer uit te leggen, maar weinig met hun dagelijks leven of hun geloofsvragen te maken hadden. Ze werden 's zondags omringd door mensen die de dienst – op het eerste gezicht althans – onaangedaan ondergingen. En het bleek een onmogelijkheid om de spontane uitingen van blijdschap en enthousiasme die ze hadden leren kennen en waarderen, een plek te geven in de vrijgemaakte eredienst. Want zo gaat dat nu eenmaal in kerkdiensten en zeker in diensten van een gemeenschap die heel erg collectief denkt. Het voelt ongemakkelijk om als enige met je handen in de lucht te staan, terwijl je met een bepaalde vorm van wantrouwen wordt gadeslagen door degenen die 'gewoon gereformeerd' willen blijven.